



Мех Н.

Одвічні слова української культури:

Словник з історії української літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст.: базові концепти. – К.: Фоліант, 2020. – 472 с.

«Слово, як породіння Духа, безсмертне, й немає сили на його знищення», – такий вислів І.Огієнка, що став крилатим, обрала епіграфом до своєї книги професорка Наталія Мех. Слово – нетлінне та вічне, витримує історичні бурі й незгоди, утримує в історичному часі та просторі народ. Це вогонь, носій національного духу народу. «Я тільки у слові жила», – пише Ліна Костенко. Слово виявляє сутність народу. Знання слова й бережливе ставлення

до нього – запорука сили та могутності кожного народу, його національно-культурного, духовного поступу, нерозривної єдності з людством і цілим Усесвітом.

Українська мова має дуже давню і складну історію. Склавшись у глибоких надрах народної культури Київської Русі, вона пододала нелегкий шлях розвитку й боротьби за існування та стала тим консолідуючим чинником, який нині цементує націю, визначає її національно-культурне обличчя.

Важливу роль у розвитку національної духовної культури відіграють словники – на сьогодні масовий жанр лінгвістичної літератури. Поява їх у великій кількості в культурному просторі України в останні десятиріччя засвідчує динамічність і природність розвитку мови як системи. Відповідно лексикографічні праці, представляючи одну з найцікавіших проблем лінгвістики, постійно залишаються в полі зору дослідників.

У контексті сказаного значний інтерес становить рецензована праця. Передусім відзначу вдалу назву. По-перше, лінгвокультурологічно вартісні одиниці – «одвічні слова», що найширше пов'язані з культурою народу й відбивають специфіку його колективної свідомості, привертають нині особливу увагу лінгвістів. По-друге, серед усіх синонімів слово «одвічне» найбільш точно відповідає змісту словника, його духовній наповненості.

Словник «Одвічні слова української культури» Н.Мех – це логічне продовження її багаторічних досліджень слова ще від брошури «Семантичне поле зі значенням “слово-мова” у “Кобзарі” Тараса Шевченка» (1997 р.) та індивідуальних монографій «Структура лексико-семантичного поля “мова-слово” в українській поетичній мові XIX – початку XX ст.» (2001 р.), «Наскрізні концепти Григорія Сковороди» (2005 р.), «Інтерпретація концептів “слово”, “мова” в українській культурній традиції» (2008 р.), «Лінгвокультурологема Логос у науковій, релігійній та художній картинах світу» (2011 р.).

Обговорення та подальше затвердження в 2019 р. нової редакції українського правопису у черговий раз актуалізувало суспільні та наукові дискусії про історичний розвиток української літературної мови. У таких умовах додаткової актуальності набуває рецензований словник Н.Мех, в якому представлено фаховий аналіз наукових, релігійних, художніх текстів кінця XVIII – початку XXI ст. як інструменту для послідовного вивчення історичної змінності літературної мови.

Наукове видання має чітко виражену форму авторської лінгвокультурологічної рецепції базових концептів у лексикографічному та текстовому вимірах. Уведене

в лексикон поняття «одвічні слова» перебуває в тісних синонімічних зв'язках із такими лінгвокультурними одиницями, як «культурні концепти», «константи культури» тощо. Показово, що авторка відверто визнає, що представлений лексикон, як і будь-який словник, є результатом суб'єктивного відбору одиниць.

Структура праці Н.Мех продумана, логічно обумовлена. Вона складається з передмови, реєстру словника, трьох розділів: «Логосвіт», «Мікросвіт», «Макросвіт», алфавітного покажчика реєстрових одвічних слів, списку лексикографічних джерел, використаної літератури. Структура словника дала можливість авторці реалізувати її концептуальний задум і є результатом осмислення наукових, релігійних та художніх текстів літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст. як фрагментів лінгвокультури різних часових зрізів у міждисциплінарному вимірі. Реєстр одвічних слів, базових концептів української культури, структуровано з метою відображення їх текстової реалізації в діячності та синхронії відповідно до історичної змінності й сучасного стану мовної свідомості, а також з урахуванням тенденцій у лексикографічній практиці.

Джерельну базу праці Н.Мех становлять опубліковані словники, що містять українську лексику, одвічні слова української культури. Лексичні одиниці взяті авторкою із загальнономовних тлумачних і перекладних лексикографічних джерел, до яких віднесено «Словарь російско-український» (1893–1898 рр.; М.Уманець, А.Спілка), «Словарь української мови» (1909 р.; Б.Грінченко), «Словник українсько-російський» (1927 р.; А.Ніковський), «Російсько-український академічний словник» (1924–1933 рр.; А.Кримський, С.Єфремов), «Російсько-український словник» (1930 р.; О.Ізюмов), академічний «Словник української мови» в 11 т. (1970–1980 рр.), «Словник української мови» (2012 р.; В.Жайворонюк). Видання загалом презентативні й високої наукової та інформативної вартісності. Зокрема «Словарь української мови» Б.Грінченка у XX ст. перевидавався вісім разів. А російсько-український академічний словник, який було укладено в 1920-х рр. за редакцією академіків С.Єфремова і А.Кримського, професор Ю.Шевельов уважав неперевершеним за якістю.

Блок «Словникова реалізація концепту» включає тлумачні та перекладні лексикографічні джерела, які є особливо знаковими та інформативними. Натомість блок «Текстова реалізація концепту» – послідовно групує використану широку та різноаспектну джерельну базу на декілька часових зрізів: кінець XVIII ст., XIX ст., кінець XIX – початок XX ст., XX ст., кінець XX – початок XXI ст. Кожен із них сприймається як певний мовний культурний пласт зі своєю системою цінностей і дозволяє простежити на конкретних текстових прикладах зміну аксіологічної рецепції досліджуваної проблеми. В основі роботи – наукові, філософські, літературознавчі та історичні тексти, релігійні (Біблія), богословські й художні тексти Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, П.Тичини, В.Сосюри, М.Рильського, М.Стельмаха, О.Гончара, Л.Костенко та ін.

Багата й різностильова джерельна база дослідження, творче використання методу моделювання базових концептів української культури в текстах художнього, наукового та релігійного стилів літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст. дало змогу авторці зробити нові акценти у трактуванні поняття міжкультурної комунікації, яка, зокрема, мотивує історичну змінність літературної мови.

Реєстрові одиниці словника – концепти, згруповані в названі вище розділи, мають свої особливості. Так, концептосфера розділу «Логосвіт» представлена поняттями, що пов'язані з духовною сферою, із вірою та моральністю людини. Розділ

охоплює наскрізні концепти релігійної картини світу «ангел», «Бог», «благодать», «віра», «душа», «дух», «істина», «любов», «правда», що функціонують у літературній мові в текстах різних часових зрізів.

Концептосфера розділу «Мікросвіт» представлена поняттями, що пов'язані з людиною, її діяльністю. Розділ охоплює такі одвічні слова, як «батько», «мати», «баба», «дід», «дочка», «син», «дитина» тощо.

Концептосфера розділу «Макросвіт» представлена поняттями, що пов'язані зі світом загалом. Розділ цілком логічно поділено на два підрозділи: «Природа» (поняття «вода», «земля», «небо», «море» та ін.) та «Суспільство» (поняття «державна», «історія», «культура», «народ»). Усі ці поняття репрезентовані як у лексикографічних джерелах, так і в досліджуваних текстах різних часових зрізів. Простежено взаємодію стилів, їх певний взаємовплив, підкреслено явища переходу абстрактних значень у конкретні та навпаки.

Н.Мех справедливо наголошує на цінності культурних продуктів минулих століть, а також на ролі видатних осіб, знакових історичних, культурних постатей у процесі формування сучасного розгалуженого культурно-інформаційного поля. Саме це поле, з одного боку, розширює горизонти нашого пізнання, а з іншого – дає можливість зануритися у глибини нашої історії та культури.

Словник Н.Мех демонструє практичну реалізацію зв'язку наукової та освітньої площин життя суспільства. Сучасна освітня сфера потребує подібних лексикографічних праць нового покоління, що виступають як своєрідні культурологічні дайджести, ідеографічні лексикони, а також авторських словників, які формують уявлення про історію літературної мови та її стилів як феноменів, тісно пов'язаних із розвитком національної свідомості. Авторка справедливо констатує, що її словник не вичерпує означену проблему, тож варто продовжувати дослідження й урізноманітнювати джерела та реєстрові одиниці.

Працю Н.Мех присвячено, як зазначалося, базовим концептам української літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст. Це важливо й цінно. Однак є надія, що дослідниця продовжить свою наукову роботу та заглибиться в більш ранні періоди історії української мови, «збільшить вік» її одвічних слів. Предметом уваги можуть бути відомі авторці словники живої української мови Лаврентія Зизанія (1596 р.), Памви Беринди (1627 р.) та ін.

Вартий уваги і перший словник сучасної української мови, складений зачинателем нової української літератури й нової української лексикографії І.Котляревським до його поеми «Енеїда», а також невеликий (понад 1 тис. слів) словник, виданий у Москві 1823 р. І.Войцеховичем.

Загалом дослідження Н.Мех має новаторський та цілісний характер, важливе наукове й суспільне значення та заслуговує на високу оцінку. Історія становлення словників української літературної мови – незмінно актуальна для наукового світу тема. І поява кожної нової праці такого роду – це подія. «Одвічні слова...» – це одвічність української історії, української культури й української мови. Словник, без сумніву, стане у пригоді науковцям, учителям, студентам.

Віктор Даниленко

член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу історії України другої половини XX ст.,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), viddil@email.ua